

Надежда Александрова, доц. д-р
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

ВРЕМЕ, ЕПИГРАФ И АВТОБИОГРАФИЯ: ЗА АВТОТЕКСТУАЛНОСТТА ПРИ СОФРОНИЙ ВРАЧАНСКИ

Резюме. Настоящата статия прилага понятието автотекстуалност на Радосвет Коларов към творчеството на Софроний Врачански и по-специално към неговия сборник от 1805 г. „Книга за трите религии“, който съдържа и оригиналната му автобиография. Основна теза на статията е, че давайки си сметка за пластове на протичащото време и дейтелността на отделния субект в неговата епоха, Софроний включва в началото на ръкописа своеобразен „епиграф“. Той представлява сентенция за модусите на времето, която идва от античната традиция и скрепява логиката на преводните и оригинални части на сборника.

Ключови думи: автотекстуалност, религиозни трактати, епиграф, понятие за време, автобиография

В началото бих искала да задам два начални ключа за хода на изложението ми. Първият отправя към един популярен цитат. Той е от финала на „Житие и страдания на грешния Софроний“ и съобщава, че докато Софроний е в Букурещ, той се старае да напише няколко книги на български език за полза на онези, които искат да прочетат и да се възползват от някое полезно учение.

Затова се трудя аз сега денем и нощем, да изпиша няколко книги по нашому българскому языку. Та ако не би възможно меня да казвам им сас уста моя, да чуят от мене грешнаго някой полезное поучение, а тие да прочетут писание мое и да са употребят. И изправити и трудившаго ся прощение сподобити, да би получити и нам десних стояних в ден страшнаго воздаяния. Амин!¹

В това изложение ще става дума за Софрониевата автобиография, която ще бъде съотнесена с други негови текстове, а те пък, по думите на Радосвет Коларов, представляват „продуктивни ядра, излъчващи креативна енергия в полето на авторското творчество, възприемано като сложно организирана, едновременно уравновесена и спореща със себе си творба“².

¹ РНБ – Погод. 1204. Софроний Врачански. Книга о трех религиях и автобиография, л. 362.

² КОЛАРОВ, Р. *Повторение и сътворение: поетика на автотекстуалността*. София: Просвета, 2009, с. 9.

Изследването на българския литературовед Радосвет Коларов ще бъде продуктивно за настоящия анализ поради подхода да се установи връзка между компонентите в творчеството на Софроний Врачански, и да спомогне да се повдигнат отново някои въпроси, които са пораждали дебати в българската литературна история. Такива са въпросите за времето на написването на Софрониевата автобиография, за т. нар. „преход“ между старо и Ново време, както и какво в творчеството на този автор има по-скоро връзка със средновековния тип текстове, а какво – с тези от модерността. Идеята ми е да се прокарат „мостове“ между отделни негови текстове, като се намери „междутекстова повторителност“, която „помни адресите и движението между творбите“, които трансформират определена идея. В настоящия текст това ще е идеята за времето, която откривам в един от ръкописните му сборници, създаден през късния период от живота му.

Настоящата работа разглежда преходния характер на Софрониевото творчество не като непълноценен спрямо някаква идея за художественост в модерността, а като продуктивен за търсенето на явления, които модерната литература си е присвоила, ала техни протоварианти се откриват и в ръкописната традиция, какъвто е например епиграфът. Преходността, междинността между епохите, може да бъде особено продуктивна, особено ако книжовникът си дава сметка за пребиваването във времето и за неговия принос към политическите и културни процеси на дадената епоха.

Междинността на Софроний като „книжовник на прехода“³ го поставя и като делитбена фигура по отношение на ръкописната и печатната традиция, защото Софроний участва и в двете. Той е наследник на многовековна преписваческа традиция и допринася към съхранението и продължаването ѝ. От друга страна, той печата една от най-значимите книги за цялото Възраждане – „Кириакодромион, сиреч Неделник“ (1806), а същевременно с това ползва много печатни книги, за да създава своите преводи, и те продължават да са ръкописи. Така писателската му практика като че ли привнася елементи на печатната книга, мимикрирани в ръкописа. Макар Софроний да е успял да публикува само „Неделник“, изследователите предполагат, че той е имал амбицията да публикува и други свои съчинения, така че е възможно техните чернови да съдържат елементи от бъдещата печатна книга, която така и не е видяла бял свят. Ала, разбира се, оставам в сферата на догадките какво ще отпадне и какво ще се запази от един ръкопис при трансформирането му като печатна книга. Организацията на материала в един от сборниците му, която ще бъде обект на настоящото ми изложение, не е веднъж завинаги дефинирана и интерпретацията може да се подхлъзне да предположи нещо, което седи в полетата на ръкописа, но което може да не е било предвидено да остане в евентуална печатна версия на съчинението.

За всички тези изследователски колебания добър помощник е теза-

³ ТОПАЛОВ, К. *Възрожденци*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1999, с. 31.

та на Радосвет Коларов от втора глава на книгата му за поетиката на авто-текстуалността. Става дума за наблюдението на дадена литературна система от една интерпретативна външна гледна точка, която ангажира в периферията си и други фактори и текстове – тогава наблюдението може да „увеличи информацията, свързаността“⁴. Все пак това изследване няма претенции да прокарва твърде далечни и несигурни предположения за познанията на Софроний върху някакви корпуси от ръкописни и печатни текстове, които кърпят в цитатните масиви, които той приема да преведе и адаптира на български език. Можем да кажем, че прилагаме по скоро един консервативен интертекстуален подход, който разглежда интратекстуалните връзки в рамките на един корпус от текстове, събрани в едно книжно тяло, излязло изпод ръката на Софроний. А интертекстуалните връзки, които ще бъдат прокарани, само ще маркират включването на Софроний в един „диалог със световната и българска словесност“, предположен и от Николай Аретов⁵. И така ще имаме предвид една конкретна „творба“ на Софроний като част от по-голямото му запазено до днес „творчество“.

Така че целта на изследването ми е да очертая и интратекстуални, и интертекстуални връзки в рамките на Софрониевото творчество и отвъд него в обозрими граници. За целите на изясняване на отношенията на векторите в тази междутекстова геометрия е нужно да припомним някои биографични данни за Софроний Врачански, свързани с периодите в творчеството му и книжнината, която е открита и датирана в съответните периоди.

Науката поделя творчеството на този автор на три периода – котленски, видинско-врачански и период в Букурещ. Докато в първия период той изпълнява функциите на свещеник в Котел, в Карнобат и околността му, преписва Паисиевата история, както и още около 16 съчинения с поучителен и богослужебен характер, свързани главно със свещеническата му и педагогическа дейност, то в следващите два периода се оформя вече фигурата на епископа Софроний-Серафим Врачански – натоварен с повече отговорности и отдаден на по-сложни съчинения. Ръкописните сборници с компилации и адаптации на съчинения, които са запазени до нас от периодите във Видин и Букурещ, произхождат от по-висока късносредновековна или ранномодерна традиция, свързана или с руските проповеднически и богословски печатни книги от XVII или ранния XVIII век, или с гръцки преводи на трактати за управлението, на поучително-развлекателни източни повести и не на последно място – междурелигиозни полемики. Известни са Първият и Вторият видински сборник, писани през 1802 г., както и три ръкописа, и една печатна книга от периода в Букурещ – приетата за първа новобългарска книга „Неделник“, отпечатана през 1806 г., един вероятен ръкописен първообраз на неделника, „Неделные поучения и катехизис православной веры“ (1806), „Книга за трите религии“ – ръкописен сборник от 1805 г., и втория

⁴ КОЛАРОВ, Р. *Повторение и сътворение*, с. 33–34.

⁵ АРЕТОВ, Н. *Софроний Врачански: живот и дело*. София: Кралица Маб, 2017, с. 6.

опит на Софроний да преведе „Θεάτρον πολιτικών“ като „Гражданское позорище“ през 1809 г. Организацията и изгледа на ръкописите, особено рамката, в която се разполага текстът, се доближава до тази на старопечатните книги според познавачи на този тип книжнина.⁶ Особено много сходства се откриват при т. нар. първообраз на „Неделника“ в Шуменския музей и „Книга за трите религии“. И в двете има автопортрети на Софроний, и двете са компилации от престижни печатни книги, и в двете имаме солиден авторски увод, а и други авторски паратекстове, които изясняват намеренията на преписвача компилатор, превърнал се всъщност в адаптатор на изходните текстове. Може да се предположи, че и двете книги са част от заявления в горния цитат проект особено предвид факта, че цитатът е от съчинение, с което завършва сборника от 1805 г. – автобиографията на Софроний Врачански. Правя тази уговорка, за да предположа, че „Книга за трите религии“ също е бил замислен като печатно издание, но неизвестни обстоятелства са осутили неговата съдба като печатна книга и през 1806 г. с помощта на много български спомоществатели е отпечатан само „Неделник“.

Нямаме преки данни и доказателства кога книжовникът е започнал съчиненията, които е завършил в Букурещ. При един автотекстуален прочит се открива приемственост между съдържанието на видинските сборници и трудовете в Букурещ, който е бил отбелязван в предходни изследвания. Счита се, че „Неделник“ от периода в Букурещ е нова и усъвършенствана печатна версия на сборника със слова и поучения за празниците, известен като Първи видински сборник. Също така „Философские мудрости“ от Втория видински сборник занимават Софроний дотолкова, че в Букурещ той прави втори и пълен превод от гръцки печатен вариант на съчинението на Амброджио Марлиани „Θεάτρον πολιτικών“.

В Софрониевия сборник „Книга за трите религии“ са поместени три преводни религиозни трактата за християнството, юдаизма и исляма, а на последните десет листа от ръкописа е разположено оригиналното съчинение „Житие и страдания грешнаго Софрония“. Често пъти наличието на този знаков за възрожденската литература и култура текст в ръкописния сборник се споменава бегло, без да се търси концептуална връзка с останалото съдържание на книгата. Настоящото изследване обаче следва критическата традиция на малцина учени, които намират връзки между преводните трактати и Житието, защото в някои от съставните елементи на този сборник има индикации, които правят възможна хипотезата за такава връзка. В допълнение настоящото изследване прибавя към интерпретацията и епиграфите и другите паратекстови единици, които се откриват в корпуса на сборника.

⁶ ПАВЛОВ, И. Археографические и источниковедческие заметки о рукописях светителя Софрония, епископа Врачанского, публикуемых в настоящем сборнике. – В: *Св. Софроний епископ Врачански. Катехизически, омилетични и правоучителни писания*. София: Синодално издателство, 1989, с. 651.

Интересът към знанието, съхранено в свещените книги на авраамическите религии, се оказва важен за българския книжовник, защото пренася хилядолетен опит за обясняване на земния и неземния свят, истините за миналото и знаците на бъдещето. Към тези дълготрайни структури на опита за живота на хората в света той прибавя разказа за своето кратко траене в същия този видим свят. Чрез автобиографията си към представите за произхода, практиката и постулатите на всяка от религиите той намества своята представа за грях и изкупление, за човешка слабост и сила, за кураж и страх, за раждане и смърт. Той полага краткото време на траенето на един живот спрямо отминалите времената на пророците и трайните им въздействия върху последователите и отрицателите на всяка от тези религии.

„Применяется времена и ми применяемся в них“ (л.1) гласи епиграфът, изписан в горната част на първия лист, облепил кожената подвързия на сборника. Тази сентенция може да се разглежда като ключ за разгадаване на концепцията на целия сборник по отношение на съдържанието му – преводни религиозни трактати и един авторски автобиографичен текст. Чрез нея се разкрива отношението на бавните ритми на вековни религиозни постулати към бързите до задъхване събития, нижещи се в един отделен човешки живот. Според аналитичното разглеждане на времето в научните търсения на Райнхард Козелек можем да разграничим „една от друга различни времеви плоскости, на които се движат личности, разиграват се събития или се търсят техните дълготрайни предпоставки“⁷. В неговата философска парадигма за разглеждане на пластове на времето концепцията на сборника „Книга за трите религии“ изглежда по следния начин: в Житието всички еднократни събития се ният линеарно от миналото на героя към неговото настояще, напластявайки се в една „дълготрайна структура“ – тягостното време на политическа зависимост от османците. А преводните трактати, макар да съдържат Софрониеви допълнения и емоционални реакции, като цяло се разполагат в още по-бавен пласт на времето – отвъд историческата конкретика. Р. Козелек го нарича пласт на „трансценденталните истини“, който съдържа фундаментални принципи на устройство на света и на хората в него. В случая със Софрониевия сборник „Книга за трите религии“ този пласт се съдържа в доктрините на християнството, юдаизма и исляма.

На сентенцията „Променят се времената и ние се променяме в тях“ са се спирали различни български учени. Дори са правени опити за връзка между Софроний и Левски като двама възрожденци, изразили една и съща мисъл⁸. Наистина в тази повторителност на сентенцията има нещо любопитно. Сентенцията се намира на различно място в текста при всеки от тях. При Софроний е графично отделена от началото на заглавието на сборника

⁷ КОЗЕЛЕК, Р. *Пластовете на времето*. София: Дом на науките за човека и общество-то, 2002, с. 21.

⁸ РАДЕВ, И. *Софроний Врачански. Живот и дело*. София: Наука и изкуство, 1983, с. 15. ЛЕКОВ, Д. *Вечното в българската възрожденска литература*. София: Ариадна, 2008, с. 45.

„Книга за трите религии“ и наподобява епиграф. При Левски тя се среща в писмо до Панайот Хитов от 1871 г., където той явно отговаря на предходно писмо на Хитов, в което хайдутинът разсъждава за времето в Сърбия и Влашко и това у нас. Левски предпочита да се съсредоточи върху българите и това как те се разполагат във времето и променят събитията: „ако е за Българско, то времето е в нас и ние сме във времето, то нас обръща и ние него обръщаме“, а за това извън Българско той препоръчва да не „даваме ухото си на никакви обещания“.⁹

Общото, което като че ли обединява двамата българи, които я използват, е, че разсъждават за времето като поток, който носи промяна, но и който подлежи на промяна, когато хората му въздействат. В тълкуването на Р. Даскалов пък става дума за „историческото време“ за „епоха“, при която личното време се влива в потока на някакво „единство на „времената“ – на публичните, частните и всекидневните – и това „единно време носи печата на революционността“.¹⁰ За онова, което при Левски е названо „обръщане“, а при Софроний „промяна“, се смята, че може да се изрази по отношение на човека като пасивен обект на промяна и активен субект на промяната, наречен „време-деец“. Намесата на човека във времето може да бъде обобщено представена с това как „епохата я правят хората“. Времето стихия и обективна тенденция ни променя, но ако деятелите на определено време/епоха въздействат върху нея, то това са хора, при които промяната се осъществява отвътре, и тя съгъстява времето, изпълва го със събития, причинени от нашето въздействие върху хода на историята.

В своето есе Даскалов включва латинския вариант на сентенцията, без обаче да обръща внимание откъде тя произхожда. Смята се, че тя принадлежи на Овидий от неговото съчинение „Фасти“ или „Книга на дните“. Само че в книга VI стихът е звучал малко по-различно и когато през XVI век протестантският писател Каспар Хуберниус прави редакция на Фасти, той заменя част от стиха с точно тази фраза: *Tempora mutantur, nos et mutamur in illis*.

Не е изяснен въпросът как тази фраза навлиза в славянската книжовна традиция, как и Софроний, и Левски я знаят. Но вероятно тя се намира в ръкописните проповеди или слова, които са част от дамаскинарската литература, възможно е също да е влязла в частите от „добри съвети“ на някои възрожденски ръкописни или печатни учебници. Възможно е в ранните си години дякон Левски да е попадал на тези слова, които по-рано пък е чел и Стойко Владиславов – Софроний.

И тук мога да направя една малко смела автотекстуална връзка меж-

⁹ ЛЕВСКИ, В. *Документи, в два тома, т. 1. Факсимилно издание на документите*. Съст. Крумка Шарова и колектив. София: ОК „Васил Левски“, НБ „Св. св. Кирил и Методий“, 2000, с. 194.

¹⁰ ДАСКАЛОВ, Р. Ако е за Българско, то времето е в нас и ние сме във времето; то нас обръща и ние него обръщаме. – *Култура*, VII, 19. 02. 1999: <https://newspaper.kultura.bg/bg/article/view/2055>.

ду едно слово от Първи видински сборник и епиграфа от „Книга за трите религии“. В словото „О краткости житие человеческого и от неизвѣстной его кончины“ се разсъждава за нищожността на човека във времето, неговата тленност, пътя му към смъртта още от деня на раждането и предопределеността, за която само Бог знае. Словото съдържа много примери за владетели, които са били величави, преобърнали са хода на историята, но са загинали изведнъж, нелепо или рано. Споменат е дори Петър Велики наравно с Александър Македонски, Ксеркс, Соломон, гръцкия император Василий. Друг любопитен факт около двата сравнени текста е, че словото на Софроний е снабдено с епиграф в ръкописа на Първи видински сборник. Това вероятно е така, защото самото слово по сведения на редакторите на Инокентий Павлов е взето от печатна руска книга със слова от времето на императрица Елисавета Петровна от 1760 г., на проповедника при двора ѝ монах Гедеон Криновский.¹¹ Съдейки по други слова от същата книга, налични в онлайн ресурси, можем да кажем, че те съдържат епиграфи, които най-често са от библейски текстове. Макар и да нямаме много сведения за библиотеката на Софроний и за книгите, които той е чел, ако само предположим, че той е познавал книгата на Криновский, от когото взема поредица от слова, това прави възможно предположението, че той е срещал епиграфи в печатни книги и заимства тази практика и при ръкописните си сборници. Подобно на епиграфите на Криновский вторият изведен графично текст преди основно съчинение у Софроний представлява библейски цитат.

Той е разположен преди началото на третия трактат в сборника „Система и религия мохамеданския“. За разлика от епиграфа в началото на сборника този отново стои сам на празна страница вляво от предстоящия текст, но носи името на своя автор. Това е цитат от „Първо съборно послание на св. ап. Йоан Богослов“ (1 Йоан 4: 1–3), което призовава християните да не вярват на всеки дух и да го изпитват дали е от Бога, защото много лъжепророци са се появили на света и че духът на антихриста сега вече е в света. Епиграфът кореспондира пряко с убежденията на Софроний Врачански, изразени в предговора към превода, който той прави на съчинението на Димитрие Кантемир „Книга система“. Предговорът привидно следва някои от разсъжденията на руския автор, но в голямата си част е авторска творба на Софроний, в която наистина Мохамед е описан като съблазнител на християнски души, а неговото идване и идването на турците е заради неразбирателството между народите и тяхната слабост. Тези елементи в преводния трети трактат усилват неговото полемично звучене, добавят лично негативно отношение на българския книжовник, скрепено с престижен библейски пример.

Полезна гледна точка към темата за отношението между този библейски цитат и основния текст на антиислямския трактат е изказана от Рикардо Пикио в негова статия за библейските отпратки в православно-

¹¹ ПАВЛОВ, И. Цит. съч., с. 675.

славянската традиция.¹² Когато той говори за точно определен композиционен способ, който хвърля мост над семантичния пролом между буквален и духовен смисъл, той го назовава „тематичен ключ“. Библейските книги той нарича „всеобщ референт“. Той често е поставен на обособено място, по-често в началото на изложението или в първите редове на паметника. Пикио провежда наблюдения върху „библейския тематичен ключ“, който може да функционира като „лайтмотив, който управлява цялата семантична система на произведението“.¹³

Макар че в книгата си за епиграфа Ангел Игов говори по-скоро за епиграфи в печатни книги, и то в английската литература от Шекспир насетне, той формулира много ясни особености на епиграфа ключ.¹⁴ Ключът отключва интерпретативен режим. Той диалогизира с текста източник, отправя естетически или идеологически послания, добавя престиж и разполага произведението в междутекстова мрежа. А в случая с този сборник можем да кажем, че го разполага и в автотекстуалната мрежа от текстове на самия Софроний Врачански. Сборникът разполага с цяла връзка ключове, които отключват различни врати в лабиринта на тълкуванията. Или, казано другояче, разглежданият ръкописен корпус на Софроний Врачански има най-малкото един „междутекстов триъгълник“¹⁵ или дори по-сложна геометрична фигура, ако вземем предвид и сентенциите преди първото съчинение, посветено на православното християнство.

Ако използвайки подходите на анализа през поетиката на автотекстуалността, можем да видим повторение на проблема за времето между събиращия всички нишки начален епиграф, мога да го нарека „мастър-епиграф“, и Софрониевата автобиография. Ще представя няколко формални характеристики на самата книга. Тя е сборник от 365 листа, като първите два трактата са съшити заедно, третият трактат е съшит с автобиографията и после всичко е събрано заедно, подвързано с дървени и кожени облицовки, украсено с позлатени елементи и закопчалки. В историята на рецепцията на този сборник често останалите произведения са подминавани, внимание най-вече е представлявала автобиографията. Дори пред XX век някои изследователи правят предположение, че *Житието* е писано отделно, че някъде загубен или потънал в руските архиви е оригиналът на труда, а това, което е стигнало до нас, е ръкописен вариант на текста, който авторът е решил да съшие с други произведения. Дори са се правили предположения, като това на В. Киселков, че *Житието* не е написано през 1805, а по-късно и по-близо до смъртта на автора си.¹⁶ Обаче на друго мнение са онези учени, като Татяна Копреева, които тъкмо на базата на общата фолиация

¹² ПИКИО, Р. Функция на библейските тематични ключове в литературния код на православното славянство. – В: *Православното славянство и старобългарската културна традиция*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1993, с. 390–391.

¹³ Пак там, с. 391.

¹⁴ ИГОВ, А. *Знамена и ключове: поетика на епиграфа*. София: Жанет 45, 2022, с. 78.

¹⁵ Пак там, с. 67.

¹⁶ КИСЕЛКОВ, В. *Софроний Врачански. Живот и творчество*. София: БАН, 1963, с. 160.

и номерация между трактата за исляма и автобиографията твърдят, че Житие и страдания е тенденциозно сложено накрая на сборника.¹⁷ Същевременно в съдържателен план и двете творби отделят много внимание на османските турци и на отношението им към християните. Не на последно място и двете творби – преводът и оригиналното произведение на Софроний – съдържат белетристични фрагменти, анекдотични случки, описания на исторически събития, но просто с различен мащаб и фокус.

След като включихме в този автотекстуален анализ и епиграфите, с по-голяма вероятност може да се твърди, че оригиналната автобиография представлява повторение на заложената в епиграфа представа за битуването на Аза в историческото време. Епиграфът ключ е пуснал времето да се редуцира, докато стигне до личното биографично време на Софрониевия живот, и в завършека на автобиографията с цитата, с който този текст започна, виждаме целите на автора – да напише няколко текста за народна полза, като част от българската общност и за нейно благо.

Има известна проблематичност в назоваването на тези сентенции като епиграфи. Единият проблем е в това, че сборникът съчетава преводни и оригинални творби, а и преводните творби съдържат понякога толкова малко следи от своя оригинален автор, че са едва ли не авторизирани и подписани само от българския книжовник. Този елемент усилва полифонията и затруднява пълното атрибутиране на авторство върху творбите, под които Софроний е сложил подписа си. Другият проблем е дали могат да се наричат „еписграфы“ тези начални цитати, когато не са от печатни книги. Стига ли това, че наподобяват печатни книги или съдържат намерение за печат, за да бъдат наречени еписграфы.

И двата проблема произтичат от т.нар. преходен характер на творчеството на Софроний Врачански между средновековния тип книжнина и тази от модерен тип, както и между ръкописната и печатната книга, ако приемем, че „Книга за трите вери“ е проект за печатна книга. Но те са продуктивни за раждането на новото, за появата на авторството, за утвърждаването на стила и почерка на този значим и обаятелен автор.

Между впрочем още младият свещеник Стойко от Котел е бил добър майстор в подвързването и везането на книги. Занаятът изисква комплекси умения: първо пишеш, после съшиваш, после прибавяш дървените корици, облицовани с кожа, притуряш златните орнаменти и сребърните или коженни закопчалки. А от вътрешната страна залепяш още листи за стабилност и прегледност на кориците. И когато всичко това е готово, може да вземеш да напишеш нещо и с него да поставиш конец, нещо като „Времето е в нас и ние сме във времето“ – финален калиграфски штрих към цялото произведение.

Направеното сравнително наблюдение показва няколко неща. Софроний отдавна има интерес към темата за времето и тленността и способността

¹⁷ КОПРЕЕВА, Т. *Немеркнувший свет: Из истории книжных связей Болгарии и Руси XI – начале XIX века*. Велико Търново: ПИК, 1996, с. 197–236.

на хората да влияят върху историческия ход. Също така Софроний явно познава практиката да се поставят епиграфи в печатни книги на други езици, и някак я трансформира при оформлението на своите ръкописи, наподобяващи старопечатни книги. Когато цитира библейския текст, българският книжовник посочва чий е цитатът, а когато цитира сентенция, не се интересува от произхода ѝ, не реферира към Овидий или Хуберниус, а превръща сентенцията в тематичен ключ за същинските текстове в своя сборник.

Софроний прави всичко възможно да впише себе си във времето. Той владее изкуството на мемоара. Усеща се комфортно да употребява средновековни референциални похвати и тематични ключове, обаче получил достъп до печатните книги, които превежда и адаптира, той създава в корпусите си продуктивни ядра, които събуждат авторството. Така той експериментира с игрите между повествувател и герой, за да извае полезен образ на страдалец и грешник. Този образ приживе му гарантира покровителство от войводите и духовниците във Влашко, а по-късно му отрежда място сред образците в българската литература.

ИЗВОРИ

РНБ – Погод. 1204. Софроний Врачански. Книга о трех религиях и автобиография, л.1-362.

ЛИТЕРАТУРА

АРЕТОВ, Н. *Софроний Врачански: живот и дело*. София: Кралица Маб, 2017. [ARETOV, N. *Sofroniy Vrachanski: zhivot i delo*. Sofia: Kralitsa Mab, 2017.]

ДАСКАЛОВ, Р. Ако е за Българско, то времето е в нас и ние сме във времето; то нас обръща и ние него обръщаме. – *Култура*, VII, 19. 02. 1999: <https://newspaper.kultura.bg/bg/article/view/2055> (прегл.10.07.2025). [DASKALOV, R. Ako e za Bǎlgarsko to vremeto e v nas i nie sme vǎv vremeto; to nas obrǎshhta i nie nego obrǎshrame. – *Kultura*, VII, 19. 02. 1999: <https://newspaper.kultura.bg/bg/article/view/2055> (pregl 10.07.2025).]

ИГОВ, А. *Знамена и ключове: поетика на епиграфа*. София: Жанет 45, 2022. [IGOV, A. *Znamenata i kljuchove: poetika na epigrafa*. Sofia: Zhanet 45, 2022.]

КИСЕЛКОВ, В. *Софроний Врачански, живот и творчество*. София: Издателство на БАН, 1963. [KISELKOV, V. *Sofroniy Vrachanski, zhivot i tvorchestvo*. Sofia: Izdatelstvo na BAN, 1963.]

КОЗЕЛЕК, Р. *Пластовете на времето*. София: Дом на науките за човека и обществото, 2002. [KOZELLECK, R. *Plastovete na vremeto*. Sofia: Dom na naukite za choveka i obshtestvoto, 2002.]

КОЛАРОВ, Р. *Повторение и сътворение: поетика на автотекстуалността*. София: Просвета, 2009. [KOLAROV, R. *Povtorenie i sǎtvorenie: poetika na avtotekstualnosta*. Sofia: Prosveta, 2009.]

КОПРЕЕВА, Т. *Немеркнущий свет: Из истории книжных связей Болгарии и Руси XI – начале XIX века*. Велико Търново: ПИК, 1996. [KOPREEVA, T.

Nemerknushtii svjet: Iz istorii kniznyh svyazej Bolgarii i Rosii XI–nachalo XIX vekov. Veliko Tărnovo: PIK, 1996.]

ЛЕВСКИ, В. *Документи, в два тома.* Т. 1 Факсимилно издание на документите. Съст. Крумка Шарова и колектив. София: ОК „Васил Левски“, НБ „Св. св. Кирил и Методий“, 2000. [LEVSKI, V. *Dokumenti, v dva тома.* Т. 1. *Faksimilno izdanie na dokumentite.* Săst. Krumka Sharova i kolektiv. Sofia: OK “Vasil Levski”, NB “Sv. sv. Kiril i Metodii”, 2000.]

ЛЕКОВ, Д. *Вечното в българската възрожденска литература.* София: Ариадна, 2008. [LEKOV, D. *Vechното v balgarskata vazrozhdenska literature.* Sofia: Ariadna, 2008.]

ПАВЛОВ, И. Археографические и источниковедческие заметки о рукописях светителя Софрония, епископа Врачанского, публикуемых в настоящем сборнике. – В: *Св. Софроний епископ Врачански. Катехизически, омилетични и нравоучителни писания.* София: Синадално издателство, 1989, с. 647–666. [PAVLOV, I. Arheograficheskie i istochnikovedcheskie zametki o rukopisjah svetitelja Sofronija, episkopa Vrachanskago, publikuemyh v nastoyashtem sbornike. – V: *Sv. Sofroniy episkop Vrachanski. Katehisitcheski, homileticheski i nravouchitelni pisaniya.* Sofia: Sinodalno izdatelstvo, 1989, s. 647–666.]

ПИКИО, Р. Функция на библейските тематични ключове в литературния код на православното славянство. – В: *Православното славянство и старобългарската културна традиция.* София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1993, с. 385–435. [PICCHIO, R. Funkcia na biblejskite tematichni ključove v literaturnia kod na pravoslavното slavjanstvo. – V: *Pravoslavното slavjanstvo i starobalgarsakta kulturna traditisia.* Sofia: UI “Sv. Kliment Ohridski”, 1993, s. 385–435.]

РАДЕВ, И. *Софроний Врачански. Живот и дело.* София: Наука и изкуство, 1983. [RADEV, I. *Sofroniy Vrachanski. Zhivot i delo.* Sofia: Nauka i izkustvo, 1983.]

ТОПАЛОВ, К. *Възрожденци.* София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1999. [TOPALOV, K. *Vazrozhdentsi.* Sofia: UI “Sv. Kliment Ohridski”, 1999.]

TIME, EPIGRAPH AND AUTOBIOGRAPHY: ON AUTOTEXTUALITY IN SOFRONIY VRACHANSKI

Abstract. The present paper deals with the autotextual potential of the codex “Book of Three Religions” written by Sofroniy Vrachanski in 1805. The main hypothesis, inspired by Radosvet Kolarov’s term “autotextuality”, is that the organization of the volume of three translated theological works on the Abrahamic religions and the original autobiography of the author correspond with a deliberately designed “epigraph”. The text of the “epigraph” is a maxim that can be regarded as a key for interpreting the whole logic of the volume. The maxim, which dates back to Antiquity coincides with Sofroniy’s idea of the different modes of time that define the role of humans as agents in global historic events. **Keywords:** autotextuality, religious treatises, epigraph, concept of time, autobiography

Nadezhda Alexandrova, associate-professor, Ph.D
Sofia University “St. Kliment Ohridski”,
15, Tzar Osvoboditel Blvd, Sofia 1504, Bulgaria
ORCID ID: 0000-0001-8009-0664
E-mail: n.alexandrova@slav.uni-sofia.bg